

A bírálóbizottság értékelése

Bugár M. István disszertációjának fő célkitűzése a „Melitón-dosszié” és a „Hippolytos-dosszié” széles körű vizsgálata, vagyis azé a szövegkorpuszé, amelyet a kutatás hagyományosan e viszonylag kevés figyelmet kapott két egyházi író nevéhez kötött. A szerző átfogó értelemben arra keresi a választ, hogy miben érhetők tetten az általában János apostol nevével fémjelzett, jobb híján a ’kisázsiai’ elnevezés révén azonosítható teológiai gondolkodás és kifejezőmód (*theologia*, ’*God-talk*’) karaktervonásai. Ennek érdekében felvázolja a *theologia* kifejezés történetét és tipológiáját, megkülönböztetve egymástól, de nem szembeállítva egymással egy racionális, analitikus és szisztematikus, jellemzően alexandriai diskurzust és egy az értelemben kevésbé bízó, inkább egyfajta hallgatáson túli, költői nyelvre épülő beszédmódot. Ez utóbbit a ’paradox teológia’ fogalmával írja le, amit részben kultikus-retorikai eredetűnek tekint, részben Platón *Parmenidés*ének második hipotézisére vezet vissza, és noha meglétét különféle formákban más szerzőknél is elismeri, mégis leginkább a kisázsiai-jánosi teológiai hagyomány fő jellemzőjének tart, és szoros összefüggést lát ezen beszédmód és annak tárgya: a szerzők teológiai antropológiája, elsősorban megtestesülés-tana között.

A művet a bizottság egyöntetűen kiemelkedőnek, sőt hazai viszonylatban az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb görög patrisztikai tárgyú teljesítményének tartja, amely messzemenően eleget tesz az akadémiai doktori címmel kapcsolatos elvárásoknak. A mű erényei közül a bizottság a következőket emeli ki: (1) kiterjedt és mélyreható kutatásokra épül: témájához kapcsolódóan az összes releváns forrás és tudományos munka beható és naprakész ismeretéről tesz tanúbizonyságot, de otthon van a releváns szövegek és gondolatok recepciótörténetben és a modern vallásfilozófiai irodalom szövegeiben is; (2) nyelvi felkészültsége kimagasló: a forrásgyűjtemény görögből, latinból, szírből és örményből készült fordításokat tartalmaz, de modern fordítások közvetítésével grúz, kopt és ószláv forrásokat is felhasznál; (3) megközelítése sokoldalú, polifón és komplex: ritka, hogy a kéziratos anyagok tanúságát részletekben megállapító filológiai éleslátás ilyen mértékben fonódjék össze a széleskörű vallásfilozófiai felkészültséggel és az irodalmi műfaji kérdésekben való alapos jártassággal; (4) elemzései mélyek és meggyőzőek, számos eredménye pedig nemzetközi összehasonlításban is újszerű. A bizottság pozitívan értékeli, hogy a szerzőt a tárgyhöz egyfajta személyes elkötelezettség fűzi, így ókori szerzőit is képes szinte személyes ismerőssé előléptetni.

Tézisek és eredmények, illetve ezek értékelése

1. A szerző különbséget tesz sardeisi Melitón és Melitón filozófus között, utóbbról meggyőzően bizonyítva, hogy előbbivel szemben az alexandriai hagyományhoz kapcsolható (elveti a paradox teológiát, az istenképűséget az elmébe helyezi, a test feltámadását megkérdőjelezi). A bizonyítást a bizottság meggyőzőnek ítéli.
2. Ugyanígy meggyőzően különíti el egymástól Hippolytost és Pseudorigenest (Ps-Órigenés): a meghatározó szakirodalom (elsősorban J. A. Cerrato) felhasználásával további önálló eredményeket fogalmaz meg. Ál-Órigenést Hippolytossal ellentétben az alexandriai hagyomány folytatójának tekinti, miközben Irenaeusnak is adósa; rekonstruálja továbbá Hippolytos életpályáját, korábbinak tartva őt Ps-Órigenénél; meggyőzően bizonyítja, hogy Hippolytos Irenaeus eretnekellenes munkáját még nem ismerte, szóbeli közléseit viszont és Justin mártír *Syntagmá*ját igen (a *Syntagma* keletkezési idejére új időpontot javasol: a III. század első évtizedét); kitekint végül Hippolytos és Ps-Órigenés hatástörténetére is. A bizottság ezeket az eredményeket ugyancsak elfogadja és pozitívan értékeli.

3. A ps-órigenesi *Refutatio omnium haeresium* vizsgálata során a szerző az egész II-IV. századi eretnekellenes mozgalom genealógiáját áttekinti és önálló megfigyelésekkel egészíti ki. Ezt a bizottság a munka egyik legszínvonalasabb részének látja, aminek az anyagából akár egy újabb disszertációt is ki lehetne bontani. Bugár tisztázza a számtalan, olykor súlyosan összekeveredett iratcsoport szerzőségét, kronológiáját, a teológiai álláspontokat és az iratok egymáshoz való viszonyait; kvalitatív elemzései révén szétbogozza a hereziológiai tradíció szálait. Képes felmutatni a hippolytosi koncepció magját; Hippolytos teológiájának általános jellemzésére eddig példa nélküli kísérletet tesz; páratlanul tömören, briliáns módon elemzi emellett a gnosztikus Basileidés teológiai tanítását.
4. A monográfia részét képező gazdag és hiánypótló forrásgyűjtemény a bizottság álláspontja szerint igazi kincs: a benne található fordítások szépek és pontosak, nagy fordítói tapasztalatról tanúskodnak. Hippolytos esetében a szerző a korábbiaknál teljesebb és megalapozottabb gyűjteményét készítette el a *Syntagma*, az *Adversus Caium*, és a tévesen neki tulajdonított *De universo* töredékeinek, illetve feltárta a filozófiatörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű *Philosophumena* korábbi kiadók által nem ismert kéziratát.
5. Néhány ellenvetés merült fel a mű koncepcionális részével kapcsolatban – a 'jánosi' és a 'kisázsiai', az 'ortodox' és a 'paradox teológia' fogalmak használhatóságára, valamint a logos-fogalom eredetére vonatkozóan –, továbbá egyes részletkérdéseket illetően, mint amilyen Órigenés és Melitón posztumusz vitája Isten testi mivoltának lehetőségéről, Basileidés modern kori értelmezéstörténete, vagy a 'személy' fogalom Szentháromságra történő alkalmazásának kialakulása. Ezekre azonban a jelölt az opponenseknek írt válaszaiban és a nyilvános vita során kellőképpen megfelelt.

Mindezeket figyelembe véve a Bizottság a művet kiemelkedő jelentőségűnek tartja, amely maradéktalanul megfelel az akadémiai doktori címmel kapcsolatos elvárásoknak.